

УДК 911.52

Атаман Л.В.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Методологічні основи дослідження раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів на регіональному рівні

Розглянуто методологічні основи дослідження сакральних ландшафтів, їх раціонального використання та охорони на регіональному рівні, охарактеризовано принципи і методи пізнання сакральних ландшафтів. Визначено найбільш оптимальні підходи, принципи та методи дослідження раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів, а саме дослідження їх сучасного стану, структури та особливостей функціонування, враховуючи наявний вітчизняний та зарубіжний досвід їх реконструкції і збереження. Запропоновано найбільш оптимальні заходи щодо раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів на регіональному рівні у процесі формування сучасних проектів відбудови сакральних об'єктів та раціонального використання земельних ресурсів і формування природоохоронних територій. Охарактеризовано роль діяльності державних структур для оптимізації управління сакральними об'єктами та роботи господарських, релігійних і туристичних організацій для прийняття рішень щодо використання сакральних ландшафтів. Проаналізовано значення оцінювання ступеня раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів, їх вплив як спадщини на розвиток регіону загалом та для окремих сфер господарства. Визначено, що дослідження раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів регіону дасть змогу розробити практичні рекомендації щодо збереження й використання сакральних об'єктів в сучасних соціально-економічних умовах. Охарактеризовано роль реалізації цільових програм розвитку окремих галузей народного господарства та запровадження проектів з розвитку релігійного туризму, а також ландшафтних проектів створення історико-архітектурних заповідників в межах певного регіону. **Ключові слова:** сакральний ландшафт, сакральний об'єкт, раціональне використання, охорона, сакральна спадщина, ландшафтознавчий підхід.

Ataman L. Methodological bases for the study of the rational use and protection of sacral landscapes at the regional level. The methodological bases for the study of sacral landscapes, their rational use and protection at the regional level are considered. The principles and methods of studying sacral landscapes are characterized. The most optimal approaches, principles and methods for the study of the rational use and protection of sacral landscapes are determined, namely the study of their current state, structure and features of functioning, taking into account the existing domestic and foreign experience of their reconstruction and preservation. The most optimal measures for the rational use and protection of sacral landscapes at the regional level in the process of forming modern projects for the restoration of sacred sites and the rational use of land resources and the formation of conservation areas are proposed. The role of government agencies in optimizing the management of sacral sites and the work of business, religious and tourism organizations to make decisions about the use of sacred landscapes is characterized. The importance of assessing the degree of rational use and protection of sacral landscapes, their impact as a heritage on the development of the region as a whole and for individual sectors of economy is analyzed. Research into the rational use and protection of the sacral landscapes of the region will allow us to develop practical guidelines for the preservation and use of sacred objects in today's socio-economic context. The role of the implementation of targeted programs for the development of certain sectors of the economy and the implementation of projects for the development of religious tourism, as well as landscape projects for the creation of historical and architectural reserves within a certain region is characterized.

Key words: sacral landscape, sacral object, rational use, protection, sacral heritage, landscape approach.

Наявність проблеми. Наявність численних сакральних ландшафтів, постійне стихійне збільшення їх кількості і площ, призвело у багатьох випадках до нераціонального їх використання, занедбання та подекуди й знищення. Особливо це стосується частини українських, і майже повністю польських, єврейських та інших сакральних об'єктів у селах, містах та у межах їх приселитевних зон.

Важливість детального аналізу та оцінки ресурсного потенціалу сакральних ландшафтів полягає в обґрунтуванні їх подальшого ефективного використання, у розробці місцевих і регіональних проектів раціонального природокористування.

Аналіз попередніх публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні основи дослідження сакральних ландшафтів та їх охорони закладені у працях українських й зарубіжних географів й істориків: Б. Гамбоева, М. Є. Кулешова, М. М. Терехіна, Є. А. Окладнікова, С. П. Романчука, М. Д. Гродзинського. У США питання аналізували Дж. Еспозіто, Р. Стамп, які використали термін «сакральний простір». Сакральні ландшафти, як вид антропогенних ландшафтів, розглянуті в працях Г. І. Денисика [4], етнокультурних – В. М. Воловика [3], С. П. Романчука [5]. Однак, незважаючи на значні теоретико-методологічні напрацювання у сфері вивчення сакральних ландшафтів, в сучасній географії проведено мало теоретичних та прикладних досліджень регіонального рівня.

Мета дослідження Охарактеризувати методологічні основи дослідження, відновлення та оптимальної розбудови сакральних ландшафтів, а також сформулювати ландшафтознавче обґрунтування створення регіональних проектів раціонального використання та охорони сакральної спадщини.

Результати дослідження. Сакральними ландшафтами називають антропогенні ландшафтні комплекси, які виконують духовну функцію (релігійні об'єкти, місця сили, святі місця і т.п.) [2].

Визначальними елементами сакрального ландшафту у більшості випадків є культові споруди, однак рельєф місцевості, місце розташування також мають велике значення у його формуванні. Рослинність, яка оточує сакральну споруду, є доповненням, її завдання підкреслити велич храму та особливість цього місця, відобразити та посилити відчуття святості, молитовності, зв'язку з іншим. Сакральні ландшафти як і релігійні об'єкти належать до історико-культурних туристичних ресурсів. Їх активно використовують для організації туристичної діяльності та залучення туристів [1].

Український ландшафтознавець, засновник школи антропогенного ландшафтознавства Денисик Г.І. у своїх дослідженнях займається вивченням сакральних ландшафтів, як одним з видів антропогенних, тобто тих, що створені людиною. Він стверджує, що «сакральні ландшафти – це сукупність сакральних місць чи просторів певної території» [4].

Український географ С. П. Романчук характеризує поняття сакральних ландшафтів таким чином: «Сакральні ландшафти – це природні або природно-антропогенні геосистеми, які виконують духовну функцію, пов'язану, у першу чергу, з релігійними запитами людства, які є об'єктами паломництва, тобто викликають прагнення до спілкування з ними у певної категорії населення [5]. Ця категорія територіальних утворень збігається з поняттям Святих Місць, які існували на кожному ступені розвитку людства і існують для адептів усіх сучасних релігій» [5].

Для вивчення сакральних ландшафтів можливе використання таких підходів як: ландшафтознавчий, історико-ландшафтознавчий, етнічно-екологічний, психологічний та езотеричний [3, с.225].

У дослідженні сакральних ландшафтів важливе значення має системний підхід, який полягає у комплексному вивченні об'єкту дослідження та дозволить інтегрувати сукупність усіх методичних принципів, положень і методів з різних наук, що досліджують сакральні ландшафти (географії, екології, історії, етнології

та ін.). Також з наукових підходів можливе використання: компонентного, комплексного (ландшафтного), системно-структурного (сакральна спадщина як складова культурної спадщини країни та регіону, яка сформувалась під впливом місцевих народів у вигляді відповідних ландшафтів).

Під час дослідження раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів можливе використання певних принципів, які полягають у:

- а) розгляді сакральної спадщини як комплексного утворення – відповідного етнокультурного ландшафту;
- б) розгляді релігійних об'єктів як частини комплексу екологічних, соціокультурних, етнологічних процесів;
- в) територіальному підході до сакральних ландшафтів, з охороною у межах історичних поселень (містечок) та етнічних кварталів, садово-паркових та масткових ландшафтів.

При вивченні раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів необхідно використовувати такі методи дослідження: геоморфологічний, ґрунтознавчий, ландшафтознавчий, історико-географічний, соціально-економічний, екологічний, аерографічний, картометричний та геоінформаційний, а також моделювання, застосування сучасної електронної технічної бази та спеціальних програмних продуктів (Global Mapper).

Одним із ключових завдань при вивченні раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів є опрацювання фондової, статистичної, картографічної (топографічні і тематичні карти) літератури та аерокосмічної інформація.

У процесі польових досліджень сакральних ландшафтів необхідно удосконалювати такі дослідницько-інформаційні блоки: ландшафтний, археологічний, історико-етнокультурний. Ці блоки відрізняються функціонально: перший, ландшафтний, розглядає еволюцію ландшафтів у натурально-ландшафтному страті; другий, археологічний, зазначає частоту зміни культур, тривалість їхнього існування, наявність сакральних об'єктів, залишених представниками етнокультур у ландшафтах; третій, історико-етнокультурний, на основі історичних процесів, починаючи з раннього середньовіччя, дозволяє зробити висновок про кількість часових зрізів, локалізацію місць, які виділяються за етногеографічними критеріями [3].

Одним з принципів досліджень сакральних ландшафтів є принцип послідовності, який визначає етапність процесу дослідження і використання відповідних методів. Важливим етапом ландшафтознавчого дослідження є складання алгоритму і вибір методів дослідження. Традиційно виділяють чотири етапи (підготовчий, аналітичний, синтетичний і підсумковий), логічно пов'язані між собою і, складаючи єдину методологічну систему, що забезпечують досягнення поставленої мети. Для деталізації і конкретизації дослідження кожен етап складається з декількох стадій, які дозволяють найбільш повно вирішити поставлені завдання [2, с.109].

Таким чином, дослідження сакральних ландшафтів певного регіону необхідно проводити у чотири етапи:

- 1) *аналітичний*. Збір картографічного, літературного та фондового матеріалів по території регіону. Формування теоретико-методологічної бази дослідження. Дослідження на натурних ділянках та основних маршрутах;
- 2) *польовий*. Польові експериментальні методи використовують переважно при проведенні досліджень сакральних ландшафтів сіл та містечок. Самоідентифікація місцевих етносів за місцем проживання є актуальною для регіонів вивчення цих антропогенних структур. Модель такого дослідження побудована на методах

спостереження, інтерв'ювання, а також репрезентаційних методах: фотографування, аудіо- і відеофіксація сакральних пам'яток. У дослідженнях обов'язковим є рекогносциувальний обхід містечка (села) і його околиць з фіксацією й фотографуванням сакральних ландшафтів. Виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків з натуральними й антропогенними ландшафтами й окремими природними об'єктами – річкою, яром, лісом тощо. Первинне ситуаційне опитування жителів. Виявлення місцевих сакральних ландшафтних комплексів та відношення до них місцевого населення. Запис тематичних переказів і легенд. Відвідування й фотографування сакральних ландшафтів;

3) *післяпольовий*. Дослідження зібраних матеріалів у польовому етапі, їх аналіз та синтез на основі картографічного, історико- та порівняльно-географічного методів, ландшафтного підходу, географічного синтезу і прогнозу. Застосування методів: моделювання, аерографічних, геоінформаційних, ландшафтознавчого аналізу;

4) *конструктивний*. Розробка картосхем, паспортів на основі картографічного, історико- та порівняльно-географічного методів, ландшафтного підходу, географічного синтезу і прогнозу. На основі зібраних матеріалів створюється карти сакральних ландшафтів, при наявності історичних карт – будується низка карт з різних часових зрізів.

Як підсумок вивчення раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів може бути здійснено таке:

- прискорення розвитку теоретико-методологічних засад дослідження сакральних ландшафтів;

- удосконалення типології сакральних ландшафтів та критеріїв щодо їх виділення;

- аналіз еволюції сакральних ландшафтів;

- визначення проблем раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів;

- обґрунтування перспектив раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів, як особливих природних, релігійних та історичних ресурсів та проектування нових планів раціонального використання і охорони навколишнього середовища з врахуванням сакральних об'єктів;

- створення картосхем сакральних ландшафтів, складених на комплексній оцінці історико-культурного та природного потенціалу, з подальшим визначенням ступеня придатності для використання у межах досліджуваного регіону;

- оформлення паспортів ландшафтних об'єктів сакральної спадщини, які підпадають під державну охорону;

- проведення моніторингу місцевих сакральних об'єктів, їх внесення до Держреєстру;

- удосконалення регіональних схем розвитку окремих галузей народного господарства та запровадження проектів та регіональних програм з розвитку релігійного туризму;

- обґрунтування ландшафтних проектів створення історико-архітектурних заповідників в межах певного регіону;

- забезпечення удосконалення системи управління охорони сакральних об'єктів;

- розробка науково-практичної бази формування стратегічних напрямів розвитку сфери охорони сакральних ландшафтів та впровадження інноваційних науковомістких технологій реєстрації сакральних об'єктів.

Раціональне використання, збереження та оптимізація сакральних ландшафтів сприятиме культурному і духовному розвитку населення регіону, а також збереженню або підсиленню природних переваг цих територій. Їх оптимізація сприятиме перетворенню спадщини сіл, містечок і міст регіону на своєрідний продукт, що призводить до зацікавленості у збереженні пам'яток, збільшує кількість відвідувачів, зокрема географічні особливості музеєфікації, реставрації і заповідання сакральних об'єктів досліджуваних регіонів, пов'язані з особливостями розташування етнокультурних артефактів (переважно у селах і містечках), де значна кількість об'єктів знаходиться у віддалених, важко доступних місцях і не відповідає умовам сучасного розвитку регіону. Для консервації і музеєфікації сакральної спадщини регіону доцільно формувати мережу регіональних ландшафтних парків на основі вже існуючої системи. Це дозволить раціонально використовувати та охороняти сакральні ландшафти, а також частково розвинути індустрію туризму в економічно відсталих районах, одночасно зберігаючи сакральні надбання.

Висновки. Дослідження раціонального використання та охорони сакральних ландшафтів на регіональному рівні мають важливе практичне значення для: оптимізації мережі рекреаційного природокористування; збереження і збільшення ландшафтного різноманіття; розвитку туристичної індустрії (в першу чергу розвитку релігійного туризму); збереження культурно-історичної спадщини народів України, на ландшафтній основі (комплексний, інтегральний підхід); створення лабораторії охорони сакральних ландшафтів. Всі перераховані аспекти практичного використання результатів дослідження є актуальними для історичних і соціально-економічних умов сучасної України.

1. Атаман Л.В. Атрактивність сакральних ландшафтів м. Вінниці / Л. В. Атаман // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2017. – Вип.29, №1 – 2. – Вінниця, 2017.
2. Атаман Л.В. Исследование сакрального пространства региона: методология и принципы / Л. В. Атаман // Псковский регионологический журнал. №23. – Псков: Псковский государственный университет, 2015. – 122 с. – С.107–117.
3. Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування: [монографія] – Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с.
4. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство: навч. посібник. Ч. I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство / Г.І. Денисик. – Вінниця: Едельвейс і К, 2012. – 336 с.
5. Романчук С.П. Сакральні ландшафти // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: 36. наук. праць. – Київ, 1999. – С. 144–146.

1. Ataman L.V. Atraktivnist sakralnykh landshaftiv m. Vinnytsi / L. V. Ataman // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Neohrafiia. – 2017. – Vyp.29, №1 – 2. – Vinnytsia, 2017.
2. Ataman L.V. Yssledovanye sakralnoho prostranstva rehyona: metodolohyia y pryntsypy / L. V. Ataman // Pskovskyi rehyonolohycheskyi zhurnal. №23. – Pskov: Pskovskyi hosudarstvennyi unyversytet, 2015. – 122 s. – S.107 – 117.
3. Volovyk V.M. Etnokulturni landshafyty: rehionalni struktury i pryrodokorystuvannia: [monohrafiia] – Vinnytsia: TOV «Vinnytska miska drukarnia», 2013. – 464 s.
4. Denysyk H. I. Antropohenne landshaftoznavstvo: navch. posibnyk. Ch. I. Hlobalne antropohenne landshaftoznavstvo / H. I. Denysyk. – Vinnytsia : Edelweis i K, 2012. – 336 s.
5. Romanchuk S.P. Sakralni landshafyty // Landshaft yak intehruiucha kontsepsiia KhKhI storichchia: Zb. nauk. prats. – Kyiv, 1999. – S. 144 – 146.

Подано до редакції 14.10.2019

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик